

ПОРІВНЯННЯ ДІЄСЛІВНИХ КАТЕГОРІЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ І ХОРВАТСЬКІЙ МОВАХ

Дієслово – центральна частина мови, яка водночас має і найбільшу кількість граматичних категорій, однакову в українській і хорватській мовах. Граматичні категорії дієслова поділено на три групи залежно від того, яку роль вони виконують у системі дієслівного формотворення. За нашою класифікацією, серед дієслівних категорій виокремлено такі групи: власне дієслівні, іменно-дієслівні та іменні. Відмінності між українською і хорватською мовою можна простежити як щодо особливостей вираження кожної категорії, так і в реалізації в окремих дієслівних формах. Специфіку аналізованих мов зумовлюють, з одного боку, наявність загальнодієслівних категорій в окремих формах, а з іншого – їхній вплив на конкретну реалізацію дієслівних форм. Так, найменше відмінностей між українською і хорватською мовами в категоріях виду і перехідності, а найбільше – у творенні дієприкметників. Цей факт зумовив і невідповідності в інших складених дієслівних формах, компонентом яких є дієприкметник. Незважаючи на виявлені в процесі дослідження відмінності, вражає схожість у системі дієслівних категорій в українській і хорватській мовах. За аналізованими параметрами, за використанням дієслівних значень і за творенням дієслівних форм українська мова часто вирізняється серед інших східнослов'янських мов і наближається до хорватської.

Ключові слова: дієслова, граматичні категорії, граматичне значення, граматична форма, хорватська мова, українська мова, синхронія, сучасна мова, творення дієслівних форм.

Постановка проблеми. Поняття про граматичні категорії – найважливіше в морфології слов'янських мов. Вони найабстрактніший і найуніверсальніший рівень існування мови. У науці сьогодні є різні визначення цього поняття. Одна з дефініцій пояснює граматичну категорію як систему форм слова, які мають загальні граматичні елементи значення [1, с. 24]. Таке розуміння в морфології впливає з аналізу елементів значення у формі слова.

Цікаво простежити, як корелює склад системи граматичних категорій у різних мовах та в яких напрямках змінюється дистрибуція граматичних значень у споріднених мовах.

Різні історичні, географічні та політичні умови припинили контакти між українською і хорватською мовами на кілька століть, тому все це залишило глибокий слід на всіх мовних рівнях в обох мовах. Нас цікавить, як змінився склад і дистрибуція граматичних категорій у таких споріднених, але далеких географічно мовах. Також проаналізуємо динаміку вживання окремих граматичних значень у конкретних граматичних формах у кожній з аналізованих мов та дослідимо, наскільки змінились граматичні форми, у якому напрямку від колишнього спільного праслов'янського стану до сьогодні в українській і хорватській мовах.

Аналіз досліджень і публікацій, визначення раніше не досліджених частин проблеми. Аналіз граматичних категорій у таких споріднених мовах, як хорватська і українська, передбачає існування багатьох спільних ознак, але водночас багатостолітня розділеність цих двох мов зумовлює й відмінності, які на синхронному рівні репрезентують напрямки змін у їхньому розвитку.

У слов'янських мовах дієслово – частина мови, яка має найбільшу кількість граматичних категорій, але не всі вони однаково семантично навантажені. Порівняння

хорватської і української мови показує, що кількість граматичних категорій в обох мовах однакова; найчастіше й засоби творення та реалізація форм, уживання дієслів дуже подібні.

У сучасному українському мовознавстві є дослідження, у яких об'єкт вивчення система центральних, напівпериферійних і периферійних дієслівних форм у синхронному і діахронному планах. Деякі дослідження присвячені окремим дієслівним категоріям, дефіновано їхній статус у загальній ієрархії (І. Р. Вихованець) [1, с. 12], проаналізовано особливості еволюції (В. М. Русанівський) [2, с. 395], визначено принципи їх кореляції з логічним апаратом мислення (І. К. Кучеренко) [3, с. 12–20].

Відсутні студії, метою яких є зіставлення усієї системи дієслівних категорій в українській і хорватській мовах. Порівняльні розвідки присвячені або окремим дієслівним формам в аналізованих мовах (М. Попович, Р. І. Тростинська) [4, с. 23–26], або, зіставляючи граматичні категорії загалом у слов'янських мовах, порівнюють і українську, і хорватську мови (Т. Н. Молошная, А. В. Бондарко) [5, с. 8–15; 6, с. 34–47] чи дієслівні категорії в контексті загального порівняння слов'янських мов (М. Михалевич, С. Івшич) [7, с. 9–11; 8, с. 179–181].

Мета нашого дослідження – порівняти дієслівні категорії на основі активної участі дієслова в організації синтактичних одиниць і їхнього статусу в структурі речення. Для виокремлення дієслова як частини мови важливий зв'язок семантики, характеристики процесуальної ознаки та водночас кваліфікація кожної дієслівної лексеми через категорію виду, перехідності, часу, стану, способу, особи, числа і роду, які граматично формують їхню семантику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на більшу кількість дієслівних категорій порівняно з іншими частинами мови (іменники – три, прикметники – чотири, числівники – одна) дієслова і в українській, і в хорватській мові мають різноманітну систему форм. Зокрема, до дієслівної парадигми в українській мові зараховують такі форми: особові (реалізують граматичні категорії способу, часу, особи, числа), родові (виражають граматичні категорії способу, часу, роду, числа), відмінювані (дієприкметник), незмінювані (дієприслівник, інфінітив, форми на -но, -то).

Кожна з дієслівних категорій належить до окремої частини комунікативного ланцюжка. Так, категорії особи, роду і числа репрезентують учасників комунікації: „виконавцем дії, носієм процесу чи стану може бути мовець, співрозмовник (слухач) або особа чи предмет, що не беруть безпосередньої участі в комунікативному акті” [9, с. 41]. Категорія часу репрезентує зв'язок дії з моментом мовлення. Категорія стану дефінує відношення дії до суб'єкта і об'єкта. Категорія способу виражає встановлене мовцем відношення дії до дійсності. Категорія перехідності реалізує потребу переходу на об'єкт дії для доповнення змісту дієслова. Категорія виду передає тривалість або закінченість дії. Отже, сукупність дієслівних категорій реалізує всі ознаки дієслова і синтагматичні відношення з іншими словами в реченні.

Оскільки наша мета – порівняти функціонування граматичних категорій у системі дієслова двох різних мов вважаємо доречним поділити категорії залежно від інтегрованості до системи дієслівної парадигми. Саме тому не можемо всі дієслівні категорії аналізувати як рівноважливі і як справді дієслівні. Ми їх поділили на три групи.

1. До першої групи належать власне дієслівні категорії. Вони властиві лише лексико-граматичній групі дієслів і жодна інша частина мови їх не має. Серед них виділено дві підгрупи: до першої зараховуємо категорії виду і перехідності, які в літературі називають і внутрішніми дієслівними категоріями [10, с. 11], до другої – вузькодієслівні категорії, зокрема часу, способу і стану, жодна з них не бере участь у творенні всіх дієслівних форм.

2. Друга група – це іменно-дієслівні категорії особи і числа. Вони властиві ще кільком частинам мови, але в парадигмі дієслова мають інший характер, ніж у іменних частинах мови.

3. У третю групу виокремлюємо іменні категорії, зокрема категорію роду. У системі дієслів вона периферійна і властива лише формам, складником яких є дієприкметник (перфект, плюсквамперфект, футур II (у хорватській мові), кондиціонал I, II). Деякі науковці вважають, що це саме та ознака, за якою прикметники відрізняються від дієслів (І. К. Кучеренко) [3, с. 80].

Власне дієслівні категорії поділено на дві групи: загальнодієслівні категорії – це категорія перехідності та категорія виду. Вони характерні для всіх дієслівних форм. Вузькодієслівні категорії – це категорії стану, способу та часу, притаманні не для всіх дієслівних форм, але їх немає в інших частинах мови.

Важлива ознака загальних дієслівних категорій – це те, що закінчення не є виразником їхнього значення. Вони значною мірою семантичні й синтаксичні, мають передусім словотворчий характер, а тоді вже морфологічний [11, с. 12].

Категорія перехідності традиційно ґрунтована на вузько формальних синтаксичних принципах – можливості або неможливості дієслова виражати ознаку самостійно. Її значення дефіноване семантикою дієслова, тобто впливає з неї. Усе-таки категорію перехідності треба аналізувати й з погляду морфології, бо вона, з одного боку, характерна для дієслів, а з іншого – із нею зв'язана і їй підпорядкована категорія стану. Це помітно як у синтаксичних, так і в морфологічних формах.

Від окремих груп перехідних дієслів можна утворити форми пасивних дієприкметників доконаного виду. Це дієслова, які виражають часові межі у хорватській мові: *ročet, bačen, završen, ostavljen*, відповідно в українській: *початий, кинутий, закінчений, залишений*.

В українській мові перехідні дієслова, які виражають процеси (*думати, мислити, розуміти, відати, зазнавати, терпіти*) [12, с. 332] практично не утворюють пасивних дієприкметників, а в хорватській мові такі форми можливі: *mišljen, shvačen, trpljen, znan*.

Дистрибуція неперехідних форм однакова в обох аналізованих мовах, хоч категорію перехідності аналізують як синтаксичну категорію, таку, що не має формальних показників, однак є кілька словотворчих маркерів. Так, майже всі дієслова зі зворотною часткою – морфемою сателітом [4, с. 24] (або в українській мові – постфіксом) *se/-ся* неперехідні.

Перехідні й неперехідні дієслова функціонують як різні лексеми, які належать до різних функціонально-семантичних груп, але все-таки більшість перехідних дієслів має в складі парадигми й неперехідні пасивні форми. Категорію перехідності вважають найабстрактнішою граматичною категорією, яка в обох мовах має мінімальну кількість морфологічних форм. Найважливіша різниця між аналізованими мовами в категорії перехідності – це її різна дистрибуція в словотворі конкретних дієслівних форм, але й тут вона зумовлена тим, що у хорватській мові не існує активного дієприкметника минулого часу.

Аналіз семантики категорії виду пов'язаний із категоріальними значеннями часу і способу, які разом (вид, час, спосіб) утворюють суб'єктивний аспект реченнєвої структури.

Вид має різну словотворчу і семантичну навантаженість в аналізованих мовах, в обох із них не лише існує категорія виду, але й вживані однакові словотворчі засоби. Так само, як і значення категорії перехідності, так і значення категорії виду можуть мати обмежуючу роль у словотворі дієслівних форм. Так, наприклад, в українській мові дієслова доконаного виду не мають форми теперішнього часу, а з іншого боку, лише вони можуть мати просту форму майбутнього часу. У хорватській мові категорія виду має обмежуючу роль у творенні імперфекту і аористу, а в обох мовах обмежує формотворення дієприслівників.

Категорії, які ми назвали загальнодієслівними, отже, категорії виду і перехідності, можемо назвати і загальнослов'янськими. Їхня особливість у тому, що вони не морфологічні, а семантичні, а тому менш змінні. В аналізованих мовах різниці в їхньому творенні та вживанні мінімальні, і навіть наявні однакові або дуже схожі способи словотвору категоріальних пар.

Категорії особи, способу, стану і часу ми назвали вузькодієслівними. Від внутрішніх дієслівних категорій відрізняються тим, що не властиві всім дієслівним формам, тобто існують форми, для яких ці категорії не характерні, зокрема інфінітив, дієприслівники. Крім цього, вони не властиві дієслову як частині мови, а лише окремим дієслівним формам. Їм притаманне морфологічне словотворення чи формотворення. Значення виражають закінчення, суфікси, префікси на відміну від загальних дієслівних категорій. Деколи в науковій літературі ці категорії називають локативними [9, с. 44].

У мовознавстві звичайно категорію способу вважають полікомпонентною. При цьому кількість і характер значень часто не мають повного переліку. У слов'янських мовах спосіб кваліфікують як трьохкомпонентну категорію, до складу якої належать дійсний, умовний і наказовий способи. Такий поділ і сьогодні не узгоджений. Деякі науковці виокремлюють дійсний спосіб, а категорію способу кваліфікують як двочлену структуру [5, с. 96; 13, с. 385]. Так намагаються чітко розрізнити категорії часу і способу, розділяючи семантичні поля кожної з них і засоби реалізації відповідних значень: «... категорія часу в ієрархії категорій має таке саме автономне семантично-граматичне місце, як і категорія способу, яку виокремлюють за семантичними, морфологічними і синтаксичними критеріями. Категорія часу виявлена на рівні об'єктивних, реальних відношень, а категорія способу – на рівні суб'єктивних, ірреальних відношень...» [5, с. 95]. Зовсім протилежне розуміння взаємодії категорій часу та способу подає В. С. Храковський: «Час – це субкатегорія способу, а показники часу – це показники дійсного способу» [14, с. 56]. Дослідження структури дієслівних категорій можливе за умови, якщо взяти до уваги всі ті функції, які форми дієслова мають у межах речення. Підтвердженням цього є дієслівна категорія способу, до структури якої належать форми, марковані комунікативною і апелятивною функцією. Виділення функціонально-семантичних парадигм морфологічних форм особи відкриває механізм просторової орієнтації мовця.

Дослідження особливості граматичної структури мови, дефінування системи граматичних відношень, кваліфікація їхнього статусу стають можливими лише завдяки достатньому та повному дослідженню структурної організації граматичних категорій, які відображають суть мови. У цьому плані окремо важливий аналіз категоріальної системи дієслова як одиниці формування речення, на статус і місце якого в синтаксичних структурах існують різні думки.

Особливості дієслівних систем української і хорватської мов репрезентують, з одного боку, які зміни відбулися від спільного праслов'янського стану, а з іншого – ту схожість, яка підтверджує, що це споріднені мови, адже вони зберегли не лише морфологічну подібність, але й спільні особливості на синтактичному і семантичному рівнях.

Кожна категорія спрямована на реалізацію якоїсь частини комунікативного процесу, з одного боку, а з іншого – кожна категорія має свої особливості вираження – семантичні, морфологічні, синтактичні. Як ми вже бачили, за цими ознаками аналізовані мови не відрізняються.

У структурі граматичних категорій найбільші відмінності помітні на синхронному рівні в їх поєднанні. Різницю між українською і хорватською мовою можна простежити як всередині окремих категорій, так і всередині окремих дієслівних форм. Ми помітили, що відмінності спрямовані, з одного боку, від загальних дієслівних категорій до окремих, а з іншого – від загального рівня категорій до конкретних рівнів реалізації, тобто до дієслівних форм. Так, найменша різниця в категоріях виду і перехідності, які ми назвали загальнодієслівними. В окремих дієслівних формах відмінності найпомітніші в групах дієприкметників, а це потім зумовило специфіку в тих складених формах, у яких активний дієприкметник є компонентом (минулий час, умовний спосіб, у хорватській мові футур II тощо).

В українській мові міцний зв'язок категорій часу і виду. Їхній зв'язок ґрунтований на загальній ідеї часу, яку мовці конкретизували різними способами. У часових значеннях

поняття часу орієнтоване на збіг дії з моментом мовлення, тобто має зовнішню спрямованість, а в значеннях виду реалізована внутрішня особливість дії. Отже, грами часу і виду виражають зовнішні та внутрішні якості динамічної ознаки, яку виражає дієслово.

Нецілісна дія дієслів недоконаного виду може збігатися з усіма часовими формами. Цілісна дія доконаного виду відбувається або до моменту мовлення, або після нього. В українській мові це чітко виражено, так що дієслова доконаного виду мають лише майбутній і минулий час.

Відрізняються й засоби вираження. Видові значення виражають суфікси та префікси і їхня функція класифікаційна. Часові значення передає флексія, спрямована на вираження синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень між частинами речення.

В обох мовах інфінітив – це форма, яка має найменше навантаження. Для неї характерні лише категорії перехідності і виду. Саме брак категорій процесуальності (час, спосіб, стан) спонукав деяких науковців переглянути місце інфінітива в системі дієслів (І. К. Кучеренко) [3, с. 314].

Наказовий спосіб – це форма, яка в обох мовах має категорії числа, особи, способу і стану. Звичайно, дієслова в наказовому способі розрізняють і за перехідністю, і за видом, але вони так само, як і категорія часу не вирішальні, тобто не обмежуючі для цієї форми. Дискусійне питання про час у наказовому способі. Оскільки дія відбувається після наказу, то можна вважати, що наказовий спосіб – форма минулого часу. Однак неіснування дихотомії, тобто ще однієї форми, яка б виражала опозицію в часі, нейтралізує категорію часу з форм наказового способу.

Трохи більше дієслівних категорій, але в обмежувчій функції, властиві формотворенню дієприслівників. В обох мовах від дієслів недоконаного виду утворюють дієприслівники теперішнього часу (*пишучи, читаючи; pišući, čitajući*), а від дієслів доконаного виду – форми минулого часу (*написавши, прочитавши; napisavši, pročítavši*). Отже, тут категорія виду обмежувча. У жодній із аналізованих мов ці форми не розрізняють за родом, числом, особою.

Активні дієприкметники, які зберегли ознаки прикметників, у хорватській мові не існують. В українській мові є активні дієприкметники теперішнього і минулого часу, однак ці форми рідко вживані. У повсякденному спілкуванні вони трапляються спорадично. Набагато частіше використовують пасивні дієприкметники, а це підтверджує факт, що їхнє співвідношення і частотність уживання в сучасній українській мові 5 : 1 [12, с. 417]. Крім категорії часу, обмежувчу роль мають категорії перехідності й виду, бо активний дієприкметник минулого часу можна утворити від неперехідних дієслів доконаного виду, а активний дієприкметник теперішнього часу – від дієслів недоконаного виду. Водночас ці форми зберегли ознаки прикметників, зокрема для них характерні синтаксично залежні категорії роду, числа і відмінка.

У хорватській мові існує дієприкметник активний, або *particip preterita*, або слов'янський партицип на -л, який втратив категорію відмінка як прикметникову властивість, проте зберіг категорію роду (і в однині, і в множині) та категорію числа (*pisao, pisala, pisalo; pisali, pisale, pisala*). В українських граматиках – це форма минулого часу, яка відрізняється від активного дієприкметника, що, хоч і не дуже частотний і притаманний українській мові, але все-таки зрідка вживаний.

Пасивний дієприкметник в обох мовах утворюють лише від перехідних дієслів. Отже, тут категорія перехідності обмежувча. Цим формам властиві словозмінні прикметникові категорії роду, числа та відмінка. Категорії часу, способу не характерні для цих утворень, а категорії виду, стану похідні від мотивуючого дієслова.

В українських граматиках також виділяють предикативні форми на -но, -го. Це закам'янілі форми дієприкметників середнього роду. Ні в одній іншій слов'янській мові вони не утворюють окрему групу. Цим самим лише підтверджено тезу про те, що пасивні конструкції більш притаманні українській мові, ніж хорватській. Утворюють їх від перехідних дієслів. Оскільки це закам'янілі форми коротких дієприкметників, то вони

незмінні, тобто не мають категорії роду, особи, числа, часу, способу. Можемо сказати, що для них категорія стану «вихідна», бо це пасивні форми. Хоча ці форми за походженням є дієприкметниками, протягом тривалого часу вони втратили словозмінні особливості прикметників, і саме тому їх виокремлюють як окремі форми. Разом із формами інфінітива вони належать до форм дієслова з найменшим категоріальним навантаженням.

Для безособових форм характерна більша кількість дієслівних категорій. Як і всі дієслівні форми, вони мають категорію перехідності та виду. В обох мовах – це форми дієслова, уживані в 3 ос. одн. теперішнього часу, тому для них категорії особи, числа, роду і часу важливі, але вони обмежуючі, оскільки безособові форми з'являються лише в цій формі. Належність до безособових дієслів, як ми вже сказали, зумовлена семантикою. Деякі з цих дієслів мають і повну парадигму.

І в українській, і хорватській мовах є дві форми умовного способу. В обох мовах форми кондиціоналу мають категорії роду і числа (в українській мові, крім множини). У хорватській мові кондиціонал має і категорію особи, бо як ми вже сказали, вона виражена через форму аористу допоміжного дієслова *бути* (*bih, bi, bi; bismo, biste, bi*), а оскільки українська мова не має аориста, у цій формі збережена лише закам'яніла форма 2 особи однини аориста від дієслова бути: *би*.

Очевидно, найбільша різниця поміж українською і хорватською мовою у формах майбутнього часу. Хоч українська мова має три, а хорватська дві форми футуру, все ж таки значеннево перевага 2 : 1 у бік хорватської мови. До семантичного поля хорватського футура I. можемо вмістити всі три форми українського майбутнього часу, бо вони виражають значення дії, яка відбудеться після моменту мовлення. Усі форми мають час і особу: *pisat ću, pisat ćeš, pisat će, pisat ćemo, pisat ćete, pisat će*. В українській мові категорія виду обмежуюча, бо просту форму мають лише дієслова доконаного виду, а складну і складену лише недоконаного виду. Однак обмеження стосується лише творення форм, а не їхнього значення.

Українська літературна мова не має футур II, отже, не має форми, яка б виражала дію, що відбудеться перед якоюсь іншою. У хорватській мові складником цієї форми є дієприкметник із властивими йому категоріями роду, число й особи: *budem pisao / pisala / pisalo, budeš pisao / pisala / pisalo, bude pisao / pisala / pisalo, budemo pisali / pisale / pisala, budete pisali / pisale / pisala, budu pisali / pisale / pisala*.

Категорії, які беруть участь в утворенні форм теперішнього часу, повністю не збігаються. У теперішньому часі в обох мовах дієслово змінюють за особами та числами, але в українській мові вид обмежуюча категорія, бо форми теперішнього часу можна утворювати лише від дієслів недоконаного виду.

Для форм минулого і давноминулого часів характерні категорії роду, числа і особи. Жодна категорія не обмежуюча. Різниця між аналізованими мовами лише в тому, що в українській мові форми множини не розрізняють за родами: *писа́в, писала́, писало́, писали́*, на відміну від хорватських форм перфекта: *pisao / pisala / pisalo sam, pisao / pisala / pisalo si, pisao / pisala / pisalo je, pisali / pisale / pisala smo, pisali / pisale / pisala ste, pisali / pisale / pisala su*. В українській мові особу можна визначити лише в синтагмах із займенником, бо занепало допоміжне дієслово у формах перфекту і плюсквамперфекту: *робив, робили; був робив, були робили*, на відміну від хорватських форм: *radio sam, radili smo; bio sam radio, bili smo radili*.

У хорватській мові існують форми імперфекта: *spavahu, bijahu*, і аориста: *umrijeh, propade, dođoše*, які протягом часу в східнослов'янських мовах, зокрема і в українській, занепали. Хоча наш аналіз спрямований на синхронію і літературний стандарт обох мов, деякі факти неможливо пояснити, не звертаючись до діахронії та діалектології обох мов. Лише так можна наголосити на подібному, що вже архаїзувалося і що часто вважаємо законсервованими формами початкового (праслов'янського) стану. Аналіз показує, що хорватська мова залишилась більш архаїчною в системі часових форм, зокрема у формах минулого часу, а українська мова краще зберегла форми дієприкметника і дієприслівника.

Водночас у південно-західних діалектах української мови є залишки форм перфекту, які у хорватській мові вживані в літературній мові.

Порівняння системи дієслівних категорій в українській і хорватській мовах показує, що кожна дієслівна категорія з різною частотністю і різними обмеженнями бере участь в утворенні дієслівних форм.

Хоча кількість дієслівних категорій в українській і хорватській мовах однакова, проте кількість дієслівних форм різна. В українській мові є кілька форм дієприкметників, безособові форми на -но, -то, а тим часом у хорватській мові більше часових форм (футур II, аорист, імперфект).

В обох мовах обмежувачами виявились загальнодієслівні категорії виду і перехідності. Ці дієслівні категорії частіше мають обмежувачу роль при утворенні дієслівних форм в українській мові. Так, в обох мовах є обмеження категорією виду для утворення дієприслівників. В українській мові дієслівний вид має вирішальну роль у творенні форм теперішнього часу і простої форми майбутнього часу (від дієслів доконаного виду не утворюють теперішнього часу, а від дієслів недоконаного виду – простих форм майбутнього часу). Категорія перехідності обмежувача для утворення пасивних дієприкметників в обох мовах, а в українській мові ще й безособових форм на -но, -то.

Дієприкметники активні (теперішнього часу на -уч-, -юч-, -юч-, -яч- та минулого часу на -л-) сьогодні вживані лише в українській мові. У їхньому творенні обмежувачу роль мають категорії перехідності, виду і часу. Крім цього, у всіх аналітичних формах, частиною яких є дієприкметник, тобто партицип перфекту, або як це називано в українських граматиках, форма минулого часу, в українській мові в множині обмежені одним родом, колишньою формою чоловічого роду, бо категорія роду в множині занепала.

Висновки. Важливо підкреслити особливості творення та специфіку вживання окремих форм. Ми помітили, що навіть коли й немає суттєвих відмінностей щодо творення, то вживання форм різне в українській і хорватській мові (пасив). Хоча жодна граматична категорія ні в одній формі не ізольована, помітно, що в українській і хорватській мовах вони перебувають у різних відношеннях і мають у них різноважливу роль. Так, в українській мові у формах часу велике значення має категорія виду. Незважаючи на малочисельність форм минулого часу (є лише форма минулого часу, яка за походженням була спрощеним перфектом, і плюсквамперфект), за допомогою категорії виду можна позначити дію, яка є цілісною, отже, закінченою, і тривалу дію недоконаного виду: *написав, писав*. У хорватській мові у формах часу категорія виду не має такої важливості, бо ще збережені, хоча трохи й забуті в повсякденному вживанні, форми аориста й імперфекта разом із перфектом і плюсквамперфектом. Отже, сама категорія часу в хорватській мові має достатню кількість засобів, якими можна висловити послідовність дій всередині часових відрізків.

Як бачимо, незважаючи на багатовікову віддаленість української і хорватської мов, вражає подібність у системі дієслівних категорій. За деякими з них українська мова близька до хорватської та відрізняється від інших східнослов'янських мов.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови. Академічна граMATика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Унів.вид-во «Пулсари», 2004. – 400 с.
2. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1971. – 314 с.
3. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови / І. К. Кучеренко. – Вінниця : Поділля-2000, 2003. – 463 с.
4. Popović M. O glagolskom se u hrvatskosrpskom (i analogu u ruskom i ukrajinskom) / M. Popović, R. Trostinska. – Radovi Zavoda za slavensku filologiju, N 26. Zavod za slavensku filologiju. / [ur. E. Hercigonja]. – Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, 1991. – С. 23–26.
5. Молошная Т. Н. Грамматические категории глагола в современных славянских литературных языках / Т. Н. Молошная. – Москва : РАН, 2001. – 96 с.

6. Бондарко А. В. Проблемы и методы сопоставительного изучения грамматических категорий в славянских языках / А. В. Бондарко // Славянское языкознание. IX Международный съезд славистов (Киев, сент. 1983 г.): сборник / ред. С. Б. Бернштейн. – М. : Наука, 1983. – С. 34–47.
7. Mihaljević M. Slavenska poredbena gramatika, II dio / M. Mihaljević. – Zagreb : Školska knjiga, 2014. – 318 с.
8. Ivšić S. Slavenska poredbena gramatika / S. Ivšić. – Zagreb : Školska knjiga, 1970. – 434 с.
9. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий / А. В. Бондарко. – М. : Наука, 1976. – 254 с.
10. Милославский И. Г. Морфологические категории современного русского языка / И. Г. Милославский. – М. : Просвещение, 1981. – 254 с.
11. Pranjković I. Glagolske kategorije prema imenskima / I. Pranjković // Zagrebačka slavistička škola : zbornik / [ur. Prof. S. Vončina]. – Zagreb : Filozofski fakultet, 2003. – С. 9–15.
12. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / [за ред. І. К. Білодіда]. – Київ : Наукова думка, 1969. – 583 с.
13. Городенська К. Г. Дієслово // Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.
14. Храковский В. С. Взаимодействие грамматических категорий глагола / В. С. Храковский // Вопросы языкознания. – 1990. – № 5. – С. 18–36.

References

1. Vihovanets, I. R. & Horodenska, K. G. (2004). *Theoretical morphology Ukrainianian. Academic Ukrainian grammar*. Kyiv: Pulsars (in Ukr.)
2. Rusanivskiy, V.M. (1971). *Structure of the Ukrainian verb*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)
3. Kucherenko, I. K. (2003). *Theoretical questions of Ukrainian grammar*. Vinnitsa: Podilla-2000 (in Ukr.)
4. Popovich, M. & Trostinska, R. (1991). About verb in Croatian (and analogy in Russian and Ukrainian). *Work of the Institute for Slavic Philology*, 26, 23–24 (in Cro)
5. Moloshnaya, T. N. (2001). *Grammatical categories of verbs in contemporary Slavic language*. Moskva: RAN (in Russ.)
6. Bondarko, A. V. (1983). Problems and Methods of Comparative Study of Grammatical Categories in Slavic Languages. *Slavic linguistics. XI International Assembly of Slaves (Kyiv, sept. 1983.)*, 34–47 (in Russ.)
7. Mihaljević, M. (2014). *Slavic comparative grammar*, 2. Zagreb: Schoolbook (in Cro.)
8. Ivshich, S. (1970). *Slavic comparative grammar*. Zagreb: Schoolbook (in Cro.)
9. Bondarko, A. V. (1976). *Theory of Morphological Categories*. Moscow: Science (in Russ.)
10. Miloslavskiy, I. G. (1981). *Morphological categories of contemporary Russian*. Moscow: Education (in Russ.)
11. Prankovich, I. (2003). Verbs category according to the names, *Zagreb Slavic School*. 9–15 (in Cro.)
12. *Contemporary Ukrainian literary language. Syntax* (1972). / [edited by I. K. Bilodid]. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)
13. Horodenska, K. G. (2017). Grammar of modern Ukrainian language. Morphology. Kyiv: Publishin Gouse Dmitro Burago (in Ukr.)
14. Khrakovskiy, V. S. (1990). The relation of the grammatical categories of verbs. *Linguistic issues*, 5. 18–36 (in Russ.)

TIMKO ĐITKO Oksana,

PhD Associate Professor Chair of Ukrainian Language and Literature Department of East Slavic Languages and Literatures Faculty of Humanities and Social Sciences, Zagreb
e-mail: okditko@ffzg.hr

COMPARISON OF VERB CATEGORIES

IN THE CONTEMPORARY UKRAINIAN AND CROATIAN STANDARD LANGUAGE

Abstract. Introduction. Our topic relates to the research of verbal categories in the contemporary Ukrainian and Croatian standard language.

Purpose. The verb is a central part of speech that at the same time has the greatest number of verbal categories. The number of verbal categories is the same in both analyzed languages. We divided the grammatical categories characteristic of verbs into three groups, depending on the role they have within the verbal system.

Methods. We named the first group the Verbal categories. We divided it further into two subgroups: the General Verbal Categories (transitiveness and aspect) and the Closer Verbal Categories (mode, state and time). What is common for all of them is that they are characteristic only of verbs and of no other parts of speech. Besides, general verbal categories are characteristic of all verbal forms and closer verbal categories can also be called formal, because they make up different verbal forms. The second group is the Noun-Verbal Category, where we put the category of person and number. They are

characteristical also of nominal parts of speech as well. Into the third group, being the Nominal Category, we put the category of gender. It is a peripheral verbal category. It exists only in forms of verbal adjectives and in analytical formations, one of which being the verbal adjective. The last chapter is devoted to the realization of verbal categories in certain verbal forms.

Results. The differences between the Ukrainian and Croatian can be followed both within certain categories and within certain verbal forms. The differences shift, on one hand from general verbal categories to special ones, and on the other hand, from general category levels to concrete realization levels, i.e. verbal forms.

Originality. The smallest differences are found in categories of aspect and transitiveness and the greatest in verbal adjectives which then caused differences in other complex forms in which the active adjective participates.

Conclusion. Nevertheless, despite the several-century long separation of the Ukrainian and Croatian language, the similarities between the systems of verbal categories are appalling. With respect to some of them, the Ukrainian stands out from other East Slavic languages and is closer to Croatian.

Key words: grammatical categories; grammatical meaning; grammatical form; verbs; Croatian; Ukrainian; action; verb formation; Synchrony; standard language.

Надійшла до редакції 13.03.18

Прийнято до друку 26.03.18

УДК 811.161.2'366.5

ХРИСТІАНІНОВА Раїса Олександрівна,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Запорізького національного університету,
e-mail: khrystianinova@gmail.com

ДУПЛЕКСИВ У ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНІЙ ТА СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

У статті порушено проблему дуплексива як реченнєвого компонента, виокремлюваного на основі подвійного синтаксичного зв'язку. Обґрунтовано його статус як специфічного другорядного члена простого неелементарного речення зі складною семантикою. Доведено, що дуплексиви – це іменникові компоненти речення, пов'язані підрядним зв'язком з основним предикатом, вираженим дієсловом, та вторинним предикативним зв'язком із вторинним предикатом, вираженим прикметником, іменником чи інфінітивом; виникають унаслідок складних перетворень у процесі злиття в одну конструкцію двох вихідних простих речень; бувають тільки в двосуб'єктних конструкціях, у яких базовий і вторинний предикати вжиті при різних суб'єктах. Розширено уявлення про їхню складну формально-граматичну та семантико-синтаксичну природу: простежено, що у формально-граматичному аспекті вони поєднують функцію валентно зумовленого правобічного прислівного поширювача основного предиката з функцією вторинного підмета, а в семантико-синтаксичному – виражають контаміновані об'єктно-суб'єктні відношення. Установлено, що граматичними формами вираження дуплексива постають знахідний та давальний відмінки, визначено їхні семантичні функції стосовно основного і вторинного присудків. Виокремлено й описано семантичні групи дієслів, уживаних у ролі основного присудка в реченнях із дуплексивами.

Ключові слова: дуплексив, подвійний синтаксичний зв'язок, двосуб'єктні речення, основний предикат, вторинний предикат, вторинний підмет, валентно зумовлений правобічний прислівний поширювач, об'єктно-суб'єктні відношення.

Постановка проблеми. Термін «дуплексив» уведений у лінгвістичний обіг чеськими синтаксистами. Згідно з їхньою теорією, дуплексив – це особливий другорядний член речення, синтаксично співвіднесений з двома різними членами речення – присудком і підметом або додатком [1, с. 282], семантично він позначає ознаку суб'єкта або об'єкта, що є актуальною під час реалізації змісту предиката [2, с. 75]. Наприклад, у реченні